

Examensarbete
Hösten 2007
Lärarytbildningen
Pedagogiskt arbete

Skolelevers val av informationskälla och lärares
förmedling av ett kritiskt tänkande
En empirisk studie

Författare
Patrick Persson

Handledare
Roy Wiklander

WWW.hkr.se

Skolelevs val av informationskälla och lärares förmedling av ett kritiskt tänkande

En empirisk studie

Abstract

Föreliggande uppsats har det övergripande syftet att undersöka vilka källor gymnasieelever använder sig av och i vilken utsträckning lärare förmedlar ett kritiskt tänkande. Bakgrunden till arbetet har sin utgångspunkt från skolans styrdokument där det står att lärare ska förmedla ett kritiskt tänkande samt lära elever att värdera information.

Det mediasamhälle eleverna lever i och användandet av internet som informationskälla gör ämnet aktuellt. För att nå studiens syfte har två frågor ställts. Fråga ett: Förmedlar lärare ett kritiskt tänkande, hur i så fall? Fråga två: Vilka informationskällor använder gymnasieelever och förhåller sig elever kritiskt när de möter olika källor? För att kunna se studien ur olika perspektiv har både lärare och elever fått bidra med sina erfarenheter och syn på frågorna.

Studiens metod är kvalitativ och har genomförts på två skolor belägna inom Blekinge kommun. Tre gymnasielärare och två högstadielärare samt fem gymnasieelever har deltagit i denna studie. Detta har möjliggjorts via semistrukturerade intervjuer. Studiens resultat visar att lärare anser att elever väljer internet som primärkälla då de ska söka information. Samtliga lärare ansåg sig förmedla ett kritiskt tänkande. Elevrespondenternas svar visar att olika källor används och kompletteras med varandra. Tre av fem elever menar att internet används som primärkälla. Övriga två elever gav andra källor som exempel. Elevsvaren visar att inte alla lärare förmedlar ett kritiskt tänkande.

Ämnesord: kritiskt tänkande, källkritiskt förhållningssätt, läroplaner, internet

Innehållsförteckning

INNEHÅLLSFÖRTECKNING	4
1. INLEDNING	5
1.1 AVGRÄNSNINGAR.....	5
1.2 SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR.....	6
1.3 KRITISKT TÄNKANDE	6
1.3.1 Kort beskrivning av kritiskt tänkande.....	6
1.3.2 Kritiskt tänkande och undervisning.....	7
1.4 DISPOSITION.....	8
2. TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER	9
2.1 ÄMNETS RELEVANS.....	9
2.1.1 Hur kan kritiskt tänkande läras ut?.....	10
2.1.2 Kognitiv pedagogik.....	10
2.2 FORSKNINGSBAKGRUND.....	12
2.3 LÄROPLANER	13
2.3.1 Läroplan för de frivilliga skolformerna, Lpf 94.....	13
2.3.2 Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, Lpo 94.....	14
3. METOD OCH TILLVÄGAGÅNGSSÄTT	15
3.1 METODVAL	15
3.1.1 Intervjuer.....	15
3.2 URVAL.....	16
3.3 ETISKA ÖVERVÄGANDEN.....	17
3.4 OBJEKTIVITET	17
3.5 RELIABILITET	17
3.6 VALIDITET.....	18
3.7 KRITISKA REFLEKTIONER	18
4. LITTERATURBAKGRUND	20
4.1 MEDIESAMHÄLLET	20
4.2 KRITISKT FÖRHÅLLNINGSSÄTT.....	22
4.3 NÅGRA CENTRALA BEGREPP SOM KAN ANVÄNDAS VID ETT KRITISKT FÖRHÅLLNINGSSÄTT	22
4.3.1 Äkthet.....	23
4.3.2 Tidssamband.....	23
4.3.3 Oberoende	23
4.3.4 Tendensfrihet.....	24
4.4 INTERNET SOM KÄLLA	24
5. EMPIRISK DEL	26
5.1 INTERVJUER MED GYMNASIELÄRARE	26
5.1.1 Förmedlandet av ett kritiskt tänkande	26
5.1.2 Elevers val av källor och i vilken mån de är kritiska.....	29
5.1.3 Resultat och diskussion av lärarintervjuerna	31
5.2 INTERVJUER MED ELEVER.....	34
5.2.1 Förmedlandet av ett kritiskt tänkande	34
5.2.2 Elevers val av källor och i vilken mån de är kritiska.....	35
5.2.3 Resultat och diskussion från elevintervjuer	37
6. SAMMANFATTANDE DISKUSSION	40
KÄLLFÖRTECKNING	44
BILAGOR	47

1. Inledning

Information når oss från många olika håll. I dagens samhälle förmedlas olika information från olika medier vilket gör det viktigt att värdera all information med ett kritiskt tänkande. Man måste hela tiden avgöra om denna information är sann eller falsk, inte minst när man söker information på internet. Detta ställer krav på lärarna, att bidra med kunskap som lär ungdomar att granska källor.

I Lpf 94, läroplanen för de frivilliga skolformerna, förekommer begrepp som just kritiskt tänkande. Men vad innebär detta begrepp? Skolans styrdokument framhåller att gymnasieelever ska tränas i att tänka kritiskt samt lära sig att resonera och värdera information. Min förförståelse och tolkning av begreppet ”kritiskt tänkande” innebär att det handlar om att värdera källor enligt de källkritiska principerna. Eftersom lärare ska förhålla sig till läroplanerna ansågs det vara intressant att försöka få en inblick i hur lärare förmedlar detta. Visst fokus kommer att läggas på vilka källor elever använder sig av, däribland internet.

Hur förmedlar lärare ett kritiskt tänkande och hur resonerar elever själva kring att värdera information? Då det är oklart om lärare förmedlar ett kritiskt tänkande till elever är det av intresse att undersöka lärares syn på detta. Det är även av intresse att få en bild av hur elever upplever sin skolning i kritiskt tänkande.

1.1 Avgränsningar

Eftersom det finns många områden man kan undersöka och fördjupa sig inom var det av vikt att arbetet blev avgränsat. I studien läggs viss fokus vid elevers kritiska sinne, framförallt då de letar och stöter på information. Studien kommer inte gå djupare in på kognitionens alla delar och beskaffenheter, inte heller kan arbetet generalisera skolungdomar eller lärare. Studien är alldeles för blygsam för att kunna göra några antaganden, mer än att ge en viss inblick.

1.2 Syfte och frågeställningar

Denna studie avser att undersöka vilka källor elever använder sig av och om elever har ett kritiskt tänkande till dessa källor. Vidare är syftet att undersöka om lärare förmedlar ett kritiskt tänkande till sina elever och på vilka sätt det i så fall görs. Syftet är även att undersöka huruvida gymnasieelever anser att skolan lär dem att tänka kritiskt.

De övergripande frågorna som utgör basen i arbetet är följande.

1. Förmedlar lärare ett kritiskt tänkande?
  - 1b Hur förmedlar i så fall dessa lärare ett kritiskt tänkande?
2. Vilka källor använder sig gymnasieelever av?
  - 2b I vilken utsträckning förhåller de sig då kritiska till källorna?

1.3 Kritiskt tänkande

1.3.1 Kort beskrivning av kritiskt tänkande

Begreppet kritiskt tänkande kan låta ganska formellt och inskränkt vilket många uppfattar det som. Detta är, enligt Sören Halldén, en felaktig bild av begreppet. Antagandet att det handlar om påhittighet, vardagskunskaper eller empiriska insikter tillhör inte mångas uppfattning menar Halldén. Vidare framhåller Halldén att kritiskt tänkande i ett vardagligt sammanhang ofta behövs, och att man som konsument annars kan missledas av exempelvis reklam.¹ Hur ska man då förhålla sig till informationsflödet? Michael W Passer förklarar att man inte ska vara skeptisk till allting, utan istället hitta balansen mellan ett öppet sinne och en sund skepticism.²

Paul Richard och Linda Elder menar att kritiskt tänkande kan definieras på många olika sätt, beroende på vilket syfte man har och de framhåller att kritiskt tänkande karaktäriseras utav en rad uppsättning intellektuella egenskaper.³ De slår fast att ett kritiskt tänkande kan förhindra

---

¹ Halldén, S (1981) s. 5

² Passer, W, M (2007) s. 58

³ Richard och Elder (2005) s. 9

För vidare läsning och studier om kritiskt tänkande kan www.criticalthinking.org vara värd att uppmärksamma.

oss från att bilda falska föreställningar om verklighetens beskaffenhet och att hindra oss att bli lurade i vardagslivet från felaktiga påståenden. Vidare betonas det att kritiskt tänkande innebär ett djupare lärande och rationellt tänkande, där förnuft och bevis placeras högt. Det möjliggör att kunna hitta och värdera information med ett systematiskt tänkande.

När det gäller elever och kritiskt tänkande är det viktigt att de kan lära sig att komma fram till slutsatser, argumentera för sina åsikter, analysera teorier och förklaringar, lösa problem samt tillämpa idéer till nya kontexter, vidhåller Paul Richard och Linda Elder. När någon presenterar ett påstående överväger den kritiske tänkaren kvalitén på detta. Exempelvis frågar tänkaren sig om det kan finnas andra möjliga slutsatser eller om det behövs mer information och andra källor som kan ge en klarare bild, menar Paul Richard och Linda Elder.⁴

1.3.2 Kritiskt tänkande och undervisning

En viktig insikt för lärprocessen av att utveckla ett kritiskt tänkande är följande citat;

“The only capacity we can use to learn is human thinking. If we think well while learning, we learn well. If we think poorly while learning, we learn poorly”⁵

Elever behöver lära sig att tänka kritiskt för att lära sig oavsett ämne de studerar. Utan detta blir informationen primärt bara återgivet och elever missar att sätta in informationen i en kontext eller relaterat den till sig själv. Det vill säga att även om eleven kan återge vad som menas med ett begrepp är det inte säkert att de förstår innebörden ändå. Detta eftersom de kanske inte arbetat med idén i sin tanke och jämfört olika synsätt med varandra.⁶

Sören Halldén skriver i boken, *Nyfikenhetens Redskap*, att skolan är en intellektuell arbetsplats för elever, där de i sammanhanget är nybörjare. Läraren är den som ska lära ut kunskap. I allmänhet har elever inte mycket att jämföra med när de stöter på arbetsmetoder samt påståenden och risken finns att eleven oreflekterat accepterar det som erbjuds. Sören Halldén skriver att läroboksvärlden ses som fullständig, men att det finns en rikedom av variationer som den energiske studerande bör ta i beaktning vid kunskapsinläring.

---

⁴ Richard och Elder (2005) s. 9

⁵ Ibid s. 10

⁶ Ibid s. 10

Sören Halldén påstår att skolan bland annat ska ge elever en beredskap inför det kommande arbetslivet där inte bara den teoretiska kunskapen värdesätts utan även faktorer som analytisk förmåga, flexibilitet och förmåga att lösa problem.⁷ Paul Richard och Linda Elder understryker att en kritisk tänkande människa kan sympatisera med olika synsätt. Vidare framhålls det att om elever ska bli utbildade kritiska tänkare krävs det att lärare lägger fokus på själva tänkandet, och kräver av eleverna ett aktivt arbete och resonemang kring olika information.⁸

1.4 Disposition

För att uppnå studiens syfte har uppsatsen disponerats enligt följande. Uppsatsen har två övergripande frågor som studeras. De teoretiska perspektiven ger bakgrunden till uppsatsens valda ämne där läroplanerna framhåller att lärare ska förmedla ett kritiskt tänkande och att lära elever att kritiskt värdera källor. Kapitel tre behandlar metodvalet som denna studie grundar sig på. I metodkapitlet diskuteras det mer utförligt varför just den kvalitativa metoden valts. Mina kritiska reflektioner angående metodvalet avslutar kapitel tre. Vidare följer under kapitel fyra en litteraturbakgrund som avser att visa vilka källor som finns i informationssamhället. Kapitlet innehåller också vissa principer för ett kritiskt förhållningssätt. Sist i kapitel fyra tas internet som källa upp. Därpå följer en presentation av lärar- och elevintervjuerna och vilka resultat som framkommer. Avslutningsvis diskuteras och sammanfattas slutsatser av data som fångats upp.

---

⁷ Halldén S (1981) s. 7

⁸ Richard och Elder (2005) s. 10-11

2. Teoretiska utgångspunkter

Följande kapitel börjar med ämnets relevans där tankar lyfts fram kring varför det anses viktigt med ett kritiskt tänkande. Därefter följer rubriken forskningsbakgrund, som visar på olika betraktelsesätt som studien tar i beaktning. Avslutningsvis presenteras två läroplaner, Lpo94 samt Lpf 94. De finns med för att illustrera några exempel på vad som sägs om kritiskt tänkande.

2.1 Ämnets relevans

Att vara lärare innebär många saker; man ska ha adekvata ämneskunskaper, variera sin undervisning, följa med i samhällets utveckling och se till varje elevs individuella behov. Läraren ska även följa de riktlinjer som ställs i läroplaner och kursplaner samt lära och handleda elever så att de uppnår målkriterierna. Målkriterierna är uppdelade i två delar, ”att sträva mot” samt ”att uppnå”, men det finns inga anvisningar om vilka metoder, arbetsformer eller innehåll som ska väljas.⁹ Det står skrivet i styrdokumentet att elever ska lära sig att tänka självständigt och utveckla ett kritiskt förhållningssätt. I yrkesutövningen innebär det att läraren har ansvar för att ge eleverna dessa kunskaper och främja deras personliga utveckling som därmed kan skapa goda förutsättningar.¹⁰ Detta för att ge eleverna nödvändiga kunskaper för personlig utveckling både socialt, kulturellt och för ett kommande arbetsliv.

Lärarnas riksförbund har utgivit boken *Utblickar- reflexioner kring skolan och framtiden 1997* där det står att en av skolans viktigaste uppgifter är att lära eleverna räkna, läsa och skriva. Men det framhålls också att det är viktigt att stimulera elevers vilja och förmåga att söka ny kunskap och förmåga att granska information.¹¹

Ett ämne som kan vara ett lämpligt exempel är religionsämnet. En stor utmaning i ämnet är att få eleverna att utveckla sina tankar framåt. Läraren ska inte berätta vad de ska tro på eller vilka värderingar de ska ha. Exempelvis bör religionsämnet erbjuda eleverna färdigheter så att de kan ta sig framåt i den komplexitet och mångfald som världen består av. Brenda Watson menar att lärarens skyldighet är att försöka få elever att bli medvetna om sitt eget tänkande

---

⁹ Maltén A (1997) s. 45

¹⁰ Lärarförbundet, (2002), s. 129

¹¹ Lärarnas Riksförbund, (1997) s. 8-9

och lära dem hur de ska förhålla sig till omvärlden samt att se saker och ting ur olika perspektiv.¹² Tro och värderingar som baseras på fördomar eller felaktigheter är direkt skadliga både för personen som innehar dem samt för andra och därför bör skolan lära elever att bli kritiska tänkare eftersom dagens skola består av en kulturell mångfald med många olika religiösa synsätt.¹³

2.1.1 Hur kan kritiskt tänkande läras ut?

Hur ska lärare förmedla ett kritiskt tänkande till elever? Ett sätt kan vara att inrikta undervisningen på praktiska exempel med olika motsägelsefulla källor avseende spännande händelser, menar Christer Karlegård.¹⁴

Christer Karlegård har skrivit en rapport med titeln *Då kan man ju inte lita på någonting – om högstadielärover som historieforskare 1982*. I denna beskrev Karlegård fältförsök där betoningen låg på att ersätta en faktainriktad historieundervisning till att träna elever att tänka kritiskt och värdera olika källor. Slutsatser som Karlegård kunde dra ifrån dessa försök vara bland annat att: när man ska få eleverna att jobba källkritiskt bör man börja med enkla och konkreta övningar där läraren förklarar vad träningen går ut på. Det gäller att kunna motivera vikten av ett källkritiskt tänkande annars finns risken för ett ointresse hos eleverna. Detta hade noterats av Karlegård, nämligen att eleverna inte ”hoppade högt av glädje” när de på historietimmarna ställs inför källkritiska problem. Kanske är det ett för svårt och abstrakt arbetssätt. Med det menas att det sällan finns rätta svar. Lösningen kan vara att få eleverna att inse att de kommer möta problem i livet, där de kanske inte alltid kan se några rätta svar. Återigen poängteras att få eleverna att förstå syftet som ligger bakom lektionerna, det vill säga att skilja mellan intellektuell träning och faktainläring.¹⁵

2.1.2 Kognitiv pedagogik

Arne Maltén skriver om kognitiv pedagogik i sin bok, *Vad är kunskap?* där han placerar tänkandet tillsammans med språkutveckling, minne och begreppsbildning inom ramen för kunskapslivet. Det framhålls att utveckling kommer inifrån då personen införlivar nya erfarenheter med gamla. Maltén säger att det gäller att fokusera på elevens läroprocess och

---

¹² Watson, B, (1993) s.88

¹³ Ibid. s.89

¹⁴ Karlegård, C (1991) s.26

¹⁵ Ibid. s. 110-116

organisera så att eleven kan tillgodogöra sig kunskapens struktur och begrepp. Detta ska inte ske genom ett passivt accepterande utan genom ett eget aktivt arbete med det material läraren erbjuder, enligt Maltén. Vidare betonas det att läraren måste anpassa materialet till elevens utvecklingsnivå och där spelar lärarens kunskap om barns utveckling en stor roll. I undervisningsprocessen är alltså både eleven och läraren aktiva. Själva lärprocessen ska inte enbart fokusera på inlärandet av fakta utan snarare allmänna kunskaper och förhållningssätt som på så vis kan stimulera till en intellektuell och personlighetsmässig utveckling, framhåller Maltén.¹⁶

Arne Maltén lyfter fram två teoretiker i närmandet av kognitiv pedagogik. Den första är Jean Piaget (1869-1980) där det framhålls att utvecklingen av jaget sker under en nära samverkan mellan individen och den närmsta verkligheten. Piaget talade om barns olika utvecklingsstadier och det sista stadiet omfattade det abstrakta tänkandets utveckling. Ord och begrepp får i detta stadium en mer framträdande roll och individen kan arbeta med olika alternativ parallellt. Barnet har alltså kodat in omvärlden via ord, siffror och andra kognitiva symboler. Maltén menar att det är viktigt att läraren är förtrogen med dessa stadiers innerbörd för att på bästa sätt kan planera sin undervisning.¹⁷

Den andra teoretikern som uppmärksammas är Jerome S Bruner som arbetade för en färdighetsinläring och en beredskap. Det vill säga att kunna utnyttja olika redskap för sin tolkning av verkligheten samt förmågan att kunna hantera sig själv och sin miljö mot fortsatt utveckling. Bruners syn på lärarrollen uppmärksammas och enligt den är lärarens uppgift att optimera inlärningsförhållanden enligt fyra punkter, skriver Maltén. Först innebär det att skapa goda inlärningsförutsättningar genom att aktivera och underhålla intresset hos eleven. För det andra bör undervisningsmaterialet vara anpassat till elevens förutsättningar exempelvis stimulerande frågeställningar, jämförande och analyserande material samt experimenterande och undersökande arbetssätt. Vidare är det viktigt att innehållet går från detalj till helhet och från det konkreta till det abstrakta. Slutligen poängteras att eleven ska motiveras genom feedback på sina insatser. Genom feedback bör läraren bidra till att eleven får stimulans till sitt eget problemlösande.¹⁸

---

¹⁶ Maltén, A (1994) s. 63-64

¹⁷ Ibid s. 65-67

¹⁸ Ibid s. 74-77

Det påpekas att lärarens kunskaper bör vara goda om man ska kunna lära elever riktiga begrepp samt tillägnet av kunskap med rätt struktur och följd. Den kognitiva pedagogiken lägger uppmärksamhet vid att utveckling sker genom ett samspel mellan individen och dennes närmaste omvärld, skriver Maltén. Vidare betonas det att skolan ska ge en beredskap inför framtiden och denna beredskap gäller förmågan att analysera och lösa intellektuella problem enligt den kognitiva pedagogiken som Maltén skriver om.¹⁹

2.2 Forskningsbakgrund

KK-Stiftelsen, grundat 1994, genomför projekt inom forskning, kompetensutveckling för näringslivet och IT i skola, utbildning och vård.²⁰ Stiftelsen lät Svenska Gallup göra en undersökning om lärare, skolledare samt elevers användning och attityder till IT. Syftet med den undersökningen var att ta reda på och utvärdera attityder, kunskaper samt användandet av IT. Undersökningen genomfördes 12/2– 23/3 2001. Rapporten grundar sig på intervjuer där 4800 lärare samt 1200 elever deltog. Av denna framgick det att nio av tio elever hade tillgång till dator i hemmet. I frågan om vad eleverna hade tillgång till i skolan visade det sig att nästan alla, (99 %), hade tillgång till dator i skolan. 43 % av lärarna trodde att det stimulerar till ett kritiskt tänkande hos elever. På samma fråga svarade 49 % av eleverna att de ansåg att det kritiska tänkandet förbättrades genom IT-användning. När det gällde problem med användandet av IT i undervisningen svarade 52 % av lärarna att eleverna missbrukade internet och 43 % ansåg att det var en risk med osanna eller felaktiga uppgifter. Nästan tre av fyra elever svarade att den egna medvetenheten kring källkritik hade ökat med internetanvändandet. Färre än var tionde elev svarade att internetanvändandet hämmar det kritiska tänkandet.²¹

Anders Eklöf forskar om källkritik och internet samt undersöker elevers användande av denna resurs. Han menar att i ett samhälle där internet är en stor informationskanal, blir källkritiskt tänkande, i en allt större utsträckning, allt mer relevant. Skolan måste klara av att lära eleverna denna beskaftenhet, säger han. När elever ska hitta information är de så fokuserade på att hitta en helhetsbild att de glömmer bort att tolka och värdera källor, trots att eleven kanske vet hur viktigt det är. I skolan har elever lärt sig att samla information från olika

---

¹⁹ Maltén, A (1994) s. 79-82

²⁰ <http://www.kks.se/templates/StandardPage.aspx?id=485> (2007-11-30)

²¹ http://www.kks.se/upload/publikationsfiler/it_i_utbildning/anvandning_och_attityder_till_it_1_2001_public.pdf (2007-11-27)

källor, för att sedan omvandla informationen till sitt eget språk. Risken finns att inte själva innehållet når fram och blir bestående kunskap, menar Eklöf. Elever har lärt sig hur de ska gå tillväga för att kunna klara uppgiften och svara på frågor, snarare än att sätta in det i ett större perspektiv och se på informationen från olika håll. Källkritik bör inte vara ett enskilt ämne utan ett naturligt inslag i alla ämnen menar Eklöf.²²

Paul Richard och Linda Elder menar att ett kritiskt tänkande underlättar förståelsen om verklighetens komplexitet och det är viktigt att lärare själva har denna färdighet. Det innebär att först måste läraren ha kunskap och förståelse för grundstenarna i ett kritiskt tänkande, innan de kan förmedla det effektivt till eleverna. Vidare menar Paul Richard och Linda Elder att lärare endast kan få elever att tänka kritiskt i den utsträckningen de själva tänker kritiskt. För att lärare ska kunna hjälpa elever att bli medvetna tänkare, måste lärarna själva tänka med en medvetenhet. Paul Richard och Linda Elder slår fast att det olyckligtvis inte kan antas att lärare har en klar föreställning om vad ett kritiskt tänkande är. Undersökningar visar på att kritiskt tänkande sällan är systematiskt utvecklat i akademiska discipliner, enligt Paul Richard och Linda Elder. De institutioner som är mest effektiva med att lära ut det kritiska tänkandet är de, där handledarna eller lärarna själva har insikten. Lärarna måste själva ha kunskap om det fundamentala i tänkandets karaktär.²³

2.3 Läroplaner

2.3.1 Läroplan för de frivilliga skolorna, Lpf 94

Skolan har en viktig uppgift, att se till att lära elever att kunna förhålla sig till en föränderlig och sammansatt verklighet, med ett stort informationsflöde. Därför är det viktigt för dem att lära sig söka, ta till sig och använda information. Här ska eleverna lära sig att tänka kritiskt, att granska fakta och inse konsekvenser för olika alternativ. Det innebär ett mer vetenskapligt förhållningssätt och ett mer undersökande sätt att tänka och arbeta enligt Lpf 94.²⁴ Vidare framgår det i målen som ska uppnås att elever ska kunna bedöma det som ses, hörs eller läses för att kunna diskutera och förhålla sig till olika livs- och värderingsfrågor. När det gäller normer och värden ska skolan sträva efter att varje elev respekterar andra människor och har

---

²² <http://www.kollegiet.com/templates/StandardPage.aspx?id=796> (2007-12-01)

²³ Richard och Elder (2005) s. 5-6

²⁴ Skolverket, (2006) s. 4-5

en förståelse för andra folkgrupper och kulturer. I Lpf 94 framhålls det att man bland annat ska arbeta mot förtryck och fördomar.²⁵

2.3.2 Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, Lpo 94

I Lpo 94 framhålls det att föräldrar ska kunna skicka sina barn till skolan med förvisning om att barnen inte blir ensidigt påverkade till den ena eller den andra åskådningen. Vidare föreskrivs att skolan ska förmedla kunskaper som är varaktiga och som utgör den gemensamma referensram som alla i samhället behöver. Även här poängteras det att elever ska lära sig att tolka fakta kritiskt och inse konsekvenserna av olika synsätt. Skolan omger sig med många kunskapskällor och strävar efter att skapa förutsättningar för elevers bildning, kunskapsutveckling samt för elevens eget tänkande.²⁶ Målen som ska uppnås i grundskolan är, bland andra, att elever ska ha kunskaper om medier och deras roll och att elever kan använda sig av informationsteknik för sökandet efter kunskap och lärande.²⁷

---

²⁵ Skolverket, (2006) s. 12

²⁶ Lärarförbundet, (2002), s. 11-13

²⁷ Ibid. s. 16

3. Metod och tillvägagångssätt

Kapitlet börjar med en kortare återblick av vad som kommer att undersökas. Därefter följer vilka urval jag har gjort. Vidare tar jag upp etiska övervägande. Kapitlet avslutas med några tankar om studiens reliabilitet och validitet samt kritiska reflektioner angående metodvalet.

Undersökningen kommer att beröra elevers val av källor och i vilken mån de tänker kritiskt när de stöter på information. Fokus kommer också ligga på hur lärare förmedlar kunskaper som stimulerar det kritiska tänkandet hos elever. Ytterligare syfte är att undersöka huruvida gymnasieelever anser att skolan lär dem att tänka kritiskt.

3.1 Metodval

För att nå syftet med uppsatsen har en kvalitativ metod valts. Det har ansetts att hur lärare förmedlar ett kritiskt tänkande bäst beskrivs med talade ord snarare än med diagram. Data har fångats upp med hjälp av semistrukturerade intervjuer som tillämpats på två högstadielärare samt tre gymnasielärare och fem gymnasieelever (se bilaga ett och två). För att bredda studien och belysa båda perspektiven har både lärare och elever intervjuats. Resultaten som presenteras kommer förhoppningsvis att ge en bild av hur elever och lärare resonerar kring kritiskt tänkande.

3.1.1 Intervjuer

För att få veta hur verksamma lärare förmedlar ett kritiskt tänkande och hur de i så fall gör och vilka källor elever använder har semistrukturerade personliga intervjuer använts som undersökningsinstrument. Martyn Denscombe skriver i *Forskningshandboken* att nyss nämnda metod har vissa fördelar. Informanterna får själva utveckla sina idéer och tala mer utförligt om det aktuella ämnet. Svaren är då öppna och betoningen ligger på den intervjuade personen.²⁸

Ytterligare fördelar med intervjuer är att man kan få ganska detaljerad och djupgående material. Genom informanternas erfarenheter kan insikt och perspektiv erhållas. Man får alltså

---

²⁸ Denscombe, M, (2000) s. 135

data som grundar sig på personens åsikter, känslor och idéer. Personerna kan förklara sina synpunkter. Vidare behövs det bara relativ enkel utrustning för att genomföra intervjun. Nackdelarna å andra sidan är att erhållen data kan vara svåranalyserat, inte minst eftersom svaren ofta är öppna. Kontexten och den som intervjuar kan ha en inverkan på objektiviteten i intervjun. Vidare är det svårt att avgöra om det som kommer till uttryck verkligen är sant. Dessutom kan en intervju kännas stel, trots försök till det motsatta, och bandspelare eller videokameror kan hämma den intervjuade.²⁹

Vid samtliga intervjutillfällen berättade jag om undersökningens syfte och tema. Under intervjun användes dels bandinspelningar i de fall informanterna godkände det samt fördes så kallade fältanteckningar som komplement till bandinspelningen. Christer Bjurwill menar att ljudupptagningen i första hand är källmaterialet och anteckningarna i andra hand.³⁰ Naturligtvis var utrustning och frågor kontrollerade och undersökta innan intervjuerna ägde rum. En del frågor var förberedda inför det arrangerade mötet med informanterna. Min ambition var att ha en flexibel inställning och låta informanten utveckla och fullfölja sina tankegångar.

3. 2 Urval

Martyn Denscombe menar att intervjupersoner bör väljas med anledning av att de har erfarenheter och förhoppningsvis värdefull kunskap inom det man avser att undersöka.³¹ Intervjupersonerna har valts med detta i åtanke. Jag har valt att intervju lärare som arbetar med elever som är mellan 13-18 år. Detta beror på att det är under dessa skolår elever börjar få fler och större uppgifter som kräver informationshämtning från olika källor. Lärarna som intervjuas i denna studie undervisar i följande ämnen: svenska och engelska, samhällsorienterade ämnen samt datakunskap. Anledningen till att urvalet föll på de här ämneslärarna var att de förmodligen skulle bidra med mest information om kritiskt tänkande hos elever och undervisning. I efterhand inser jag att det hade varit önskvärt att även intervju lärare inom andra ämnen för att få fram en mer omfattande datainsamling och för att göra en jämförelse kring skolämnet och om det styr huruvida kritiskt tänkande uppmärksammas i undervisningen . Valet av intervjupersoner har fokuserats på lärare och elever eftersom syftet var att undersöka skolverksamheten. Jag har valt att intervju elever som gick det sista året på

---

²⁹ Denscombe, M, (2000) s. 160-163

³⁰ Bjurwill, C, (2001) s. 36

³¹ Denscombe, M, (2000) s. 142

gymnasiet eftersom dessa elever har passerat grundskolan och största delen av gymnasiet. Eleverna som deltar i studien har slumpmässigt valts ut i olika klasser på gymnasieskolan, där även några av lärarinformanterna är verksamma. Vilken koppling som finns mellan lärar- och elevinformanterna kan det inte med säkerhet sägas någonting om eftersom frågan inte ställdes eller några namn nämndes. Undersökningarna har genomförts på en högstadieskola och en gymnasieskola. Skolorna ligger inom Blekinge kommun.

3.3 Etiska överväganden

Då undersökningen genomfördes har hänsyn och omtanke beaktats mot respondenterna. Vid samtliga skolor har rektorn och klassföreståndare gett sitt medgivande innan undersökningen genomfördes. Alla berörda har blivit informerade om vad studien avser att undersöka och att deras medverkan är frivillig och behandlas konfidentiellt. Informanterna har kunnat avbryta sin medverkan om de önskade, vidare har de fått kontaktuppgifter till mig om de hade frågor och synpunkter.

3.4 Objektivitet

Jag har försökt att tolka all information som detta arbete baseras på med ett objektivt sinne och så sakligt som möjligt. Samtidigt är jag medveten om att erfarenheter och värderingar kan påverka ens tolkning och att det är svårt att vara helt objektiv som människa. En medvetenhet fanns hela tiden under pågående intervjuer att inte ställa suggestiva frågor som kunde leda informanterna att ge ett visst svar. Trots denna medvetenhet kan det ändå inte ges garantier på att det lyckades fullt ut då alla människor har sina egna tolkningar.

3.5 Reliabilitet

Runa Patel och Bo Davidsson skriver i *Forskningsmetodikens grunder* att reliabilitet handlar om hur omsorgsfull man är vid datainsamling, bearbetning och analys. Det vill säga det som görs för att motverka att slumpinfltelser påverkar datainsamlingen.³²

Samtliga intervjuer utfördes i en lugn och ostörd miljö ofta i särskilda konferensrum eller liknande. Frågorna har formulerats på liknande sätt till samtliga. Om respondenten inte

---

³² Patel och Davidson, (1994), s 86-88

förstod frågan, fanns möjligheten att ge ett närmare förtydligande. Det är svårt att säga något om hur respondenterna gett uttryck för sina egentliga erfarenheter och tankar. Det går inte att utesluta att den så kallade intervjuareffekten kan ha uppstått, det vill säga att respondenterna medvetet eller omedvetet förstått vad som förväntats av dem.³³

3.6 Validitet

Patel och Davidsson framhåller att validiteten innebär om man studerat det man avsett att studera.³⁴ Alltså bör det ifrågasättas om denna undersökning verkligen säger någonting om hur lärare förmedlar ett kritiskt tänkande och vilka källor elever använder. Respondenternas trovärdighet kan självklart ifrågasättas. Att människor ger en förskönande bild av sig själva är inte ovanligt. Men eftersom jag försäkrat respondenten om att informationen skulle behandlas anonymt hoppas jag att de svarat sanningsenligt.

Informanterna har valts utifrån, förhoppningsvis, relevanta grunder. Samtliga informanter har också fått ta del av resultaten och därmed fått ytterligare en möjlighet att ge sina synpunkter om de så önskade samt kontrollera att resultatet inte var missvisande.

Dock har endast en metod legat till grund för undersökningen och för att ge en större validitet kan det tänkas att man jämför resultaten med andra källor och metoder. Några alternativa förklaringar till varför resultaten är på ett visst sätt har inte heller undersökts, vilket hade gjort studien mer omfattande och stärkt validiteten. Dock är samtlig data belyst ur två perspektiv, dels ur ett lärarperspektiv och dels ur ett elevperspektiv. Därför borde validiteten vara tillfredställande.

3.7 Kritiska reflektioner

Fördelar och nackdelar angående mitt metodval har berörts en aning redan men det kan ändå vara på sin plats att redogöra för ytterligare reflektioner. Martyn Denscombe skriver i *Forskningshandboken* att det finns ett antal olika forskningsmetoder att välja mellan: frågeformulär, intervjuer, skriftliga källor och observationer. Denscombe menar att

---

³³ Patel och Davidson, (1994), s 86-88

³⁴ Ibid, s. 86-88

metodvalet beror på forskarens tycken när det gäller typ av data som skall samlas in och praktiska överväganden när det gäller resurser, tid och tillgång till data.³⁵

Syftet med denna studie har varit att belysa hur lärare förmedlar ett kritiskt tänkande till elever, vilka källor elever använder och i vilken utsträckning de förhåller sig kritiskt till källorna. Det har ansetts att detta bäst beskrivs med talade ord och därför har denna undersökning genomförts med kvalitativ metod. Jag är medveten om att metoder kan kombineras för att ge större tyngd åt arbetet och att andra perspektiv i sådana fall hade kunnat erhållas. När det gäller vilka källor elever använder hade kvantitativ metod i form av enkäter antagligen varit att föredra eftersom generaliserbarheten hade blivit större. Men på grund av tidsbrist har begränsningar varit nödvändiga och jag fick hålla mig till en metod. Vidare hade observationer kunnat användas för att få fram hur det kan se ut i en skolverksamhet. Utifrån studiens syfte hade det varit önskvärt att observera hur lärare förmedlar ett kritiskt tänkande i dess direkta och naturliga sammanhang, och på så vis kanske minska risken för tillrättalagd information.

Jag är medveten om att det finns nackdelar med mitt metodval. Den kvalitativa metoden präglas av en viss flexibilitet och därför kan det vara svårt att jämföra information. Holme m.fl. skriver att andra faktorer kan avgöra vilken information som erhålls och hur den tolkas. Som exempel ges kontext, kunskap och redan givna föreställningar.³⁶

Detta arbete är en mindre studie som genomförts på lokal nivå. Skolor och lärare skiljer sig åt och därför kan inte denna undersökning generalisera om hur kritiskt tänkande används i den svenska skolan, inte heller hur ungdomar värderar och sorterar information. Jag menar ändå att min metod borde ge ett adekvat resultat för uppsatsens syfte.

---

³⁵ Denscombe M (2000), s 101-103

³⁶ Holme, I-M, (1991) s. 85-90

4. Litteraturbakgrund

Att tänka kritiskt och att värdera information är begrepp som läroplaner tar upp. Med tanke på dagens stora informationsflöde, är kritiskt tänkande viktigt. För att belysa olika slags informationskanaler inleds detta kapitel med mediasamhället. Därefter presenteras några källkritiska principer eftersom denna uppsats tar upp begreppet kritiskt tänkande och detta är en del som ingår i begreppet. Eftersom internet numera är en vanlig källa kommer även det att inkluderas i detta kapitel.

4.1 Mediasamhället

Det samhälle vi idag är en del av kallas ibland för mediasamhället. Även om vi hade valt att inte titta på tv eller lyssna på radio hade medierna ändå nått oss. Genom medier kan vi hålla oss uppdaterade om vad som händer både i vårt eget land såväl som i andra länder. Vi kan följa debatter kring viktiga frågor såsom miljö, ekonomi och politik. Medierna öppnar upp våra ögon till omvärlden och vi kan kommunicera med andra. Hans-Erik Hallin skriver i boken *Mediekunskap och mediekommunikation 2003* att ungdomar i åldern 15-24 år är stora mediekonsumenter och att de ägnar ca 6,5 timmar per dag åt medier.³⁷

En stor del av vår information och kunskap kommer via medier. Beroende på vilket urval av information och sättet att presentera den byggs vår kunskap upp. Den bild vi har av vårt samhälle grundar sig till viss del på hur medier framställer informationen och vad som väljs att tas upp. Medier påverkar således våra attityder och föreställningar och därför kan det vara bra att ta del av informationen med kritiska ögon. Som tidigare nämnts är det skolans ansvar att lära eleverna att ta emot samt söka information med ett kritiskt förhållningssätt.

Ett bra exempel på att vi påverkas och okritiskt tror medier är Dan Browns bok, *Da Vinci Koden*. Boken uppmärksammades och uppskattades av många. Blandningen av fakta och fiktion tillsammans med thrillerintrig fick många att börja undra och spekulera kring kristendomen³⁸. Boken framhåller också frågan om Maria Magdalena varit Jesu hustru. Böcker och filmer kan påverka människor olika. Vissa är mer kritiska när de läser medan

---

³⁷ Hallin, H-E, (2003) S. 18

³⁸ Karlander, L, (2007) s. 206

andra inte är det och kanske lättare tar till sig påståenden och tar det för sanning. En elev som fått träning i att tänka kritiskt kan avgöra diverse källors tillförlitlighet.

Sifo gjorde en undersökning angående vilket medier det svenska folket ansåg som mest tillförlitliga. I undersökningen ingick människor i åldrarna 16-74 år. Mest tillit hade folk till morgontidningen, (57 %), följt av TV, (49 %). Minst förtroende hade man gentemot kvällstidningar och internet. Det visade sig att bara 4 % hade störst tillit för internet.³⁹

Det är intressanta siffror eftersom internet är så lättillgängligt både i skolan och på fritiden. Det kan vara så att det finns en medvetenhet hos folk om att man bör förhålla sig kritisk till källor och resultatet kan tolkas som att folk är mer kritiska till internet som källa. Kanske vissa fördelar såsom att det går snabbt och enkelt gör att många väljer internet som källa när de inhämtar kunskap. Mångfalden är stor, varje ålder eller intressegrupp kan få sitt informationsbehov tillgodosett genom TV, radio, tidningar eller internet. Många medier är också inte bara lättillgängliga utan även gratis, exempelvis tidningen Metro, många webbtidningar och annan information på internet som huvudsakligen är gratis.

Alltså finns det många källor till kunskap och eleverna har möjlighet att ta del av dessa. Frågan är då bara hur stort ansvar elever själva har för sin kunskapsinhämtning och var kommer lärarens roll in. Läraren ska vara handledare, inspiratör samt förmedla kunskaper och vara forskningsledare. Svenska kommunförbundet slår fast att ett professionellt förhållningssätt innebär att ta ansvar för elevernas inlärningsituation och för deras utbildning.⁴⁰

Med detta i beaktning innebär det att eleverna har ett medansvar tillsammans med läraren att söka och värdera kunskap. I lärarens profession ingår det att ge eleverna verktyg, ett källkritiskt förhållningssätt, till det samhälle de är en del utav.

---

³⁹ Hallin, H-E, (2003) S. 21

⁴⁰ Stiftelsen Framtidens skola, (1994) s. 5

4.2 Kritiskt förhållningssätt

En del i ett kritiskt tänkande är användandet av källkritik. Då handlar det om att värdera och kontrollera fakta. Det är något vi behöver i dagens samhälle. Vi möts ju alla av problemet att avgöra om något är sant eller falskt. Hur man ska bedöma sanningshalten i den information man stöter på är ett av problemen som källkritiken försöker lösa. Enligt Thorsten Thurén är källkritik en samling metodregler för att ta reda på vad som är sant eller sannolikt.⁴¹

Källan kan se annorlunda ut till sitt slag. Den kan vara både skriftlig eller muntlig. För att precisera närmre. En skriftlig källa kan utgöras i form av brev, tidningar, böcker. Oftast är det dessa typer av källor som elever stöter på i skolan. En källa kan också vara muntlig och exempel på det är intervjusvar och offentliga tal. Källkritikens uppgift är att värdera dessa typer av källor och bedöma deras trovärdighet. Dock är källkritik inte någon ofelbar metod som är exakt så länge man tillämpar de regelsystem som ingår. Varje fall måste bedömas utifrån sina egna förutsättningar och de metoder som är mest lämpade. Vidare framhålls det hur viktigt det är med ett sunt förnuft hos den som bedömer källan. Thurén betonar att källkritiken inte gör anspråk på att garantera några absoluta sanningar, utan att den snarare är ett sätt att systematisera tänkandet.⁴²

4.3 Några centrala begrepp som kan användas vid ett kritiskt förhållningssätt

Informationsflödet kan vara ett huvudbry för lärare eftersom elever kommer i kontakt med mycket information. Mycket av den informationen har medvetet framställts till stora intressegrupper. Sällan utformas information till enskilda individer. För att kunna veta vilken information som kan vara av vikt kan kritiska tänkandet hjälpa.⁴³ Det finns vissa utgångspunkter som kan vara nyttiga, när man stöter på information. Nedan följer några källkritiska kriterier som hämtats från Thorsten Thuréns böcker *Orientering i källkritik* och *Källkritik*.

---

⁴¹ Thurén, T, (2005) s. 9

⁴² Thurén, T, (1986) s. 2

⁴³ Richard och Elder (2005) s. 11

4.3.1 Äkthet

Äkthetskriteriet handlar om källan är vad den utger sig för att vara eller om det rör sig om en förfalskning? Ett exempel på detta kan vara foton och manipuleringen av dessa. Med dagens teknik kan bilder manipuleras hursomhelst utan att det går att avslöja genom att bara studera fotot.⁴⁴ Men det är inte alltid så lätt att avgöra om det är förfalskning, ibland behövs teknisk expertis för att säkerställa ett sådant faktum. I andra fall måste man jämföra och kontrollera med andra källor vilket kanske inte alltid är så lätt. Det viktiga är att man har ett öppet sinne och en medvetenhet om att det kan vara en förfalskning. Exempel på en berättande källa kan vara en människa som blir intervjuad. Frågeställningen kan då vara om intervjuvärdet verkligen var så som tidningen påstår. Dock är gränserna mellan vad som är sant och falskt inte helt givna. En bild behöver nödvändigtvis inte dömas ut som förfalskning även om den är något arrangerad. Likaså kan inte heller en tidningsintervju återge intervjun ordagrant eftersom det i sådana fall hade blivit oläslig.⁴⁵

4.3.2 Tidssamband

En huvudregel är att en källa är trovärdigare ju mer samtida den är. Desto mer detaljerad kunskap man vill få fram ju större är kraven på hur lång tid som förlöpt.⁴⁶ Detta kriterium gäller för berättande källor. Ju längre tid som gått sen en händelse desto större är risken att man blandar ihop händelser, förväxlar eller omformar händelseförloppet. Detta hänger samman med minnet och glömska. Människor minns olika beroende på vad det var som hände och under vilka omständigheter.

4.3.3 Oberoende

Önskvärt är om en källa är helt fri från beroende men så är sällan fallet. Med beroende menas att minnesbilderna påverkas utifrån. Värdet minskar av en berättelse om det har gått i flera led. Med detta menas att om den som berättar inte själv har upplevt händelsen, utan bara återger från någon annan.

---

⁴⁴ Thurén, T, (2005) s. 25

⁴⁵ Thurén, T, (1986) s. 70

⁴⁶ Thurén T, (2005) s. 30

4.3.4 Tendensfrihet

En källa som har någon form av intresse att förvränga verkligheten kallar man för en tendensiös källa. Helst ska en bra källa vara helt opartisk men det är nog ganska sällsynt. Även här finns regler för att bedöma källan, nämligen att om man misstänker att en källa är tendensiös bör den jämföras med en annan källa med motsatt tendens, för att den ska anses som trovärdig.⁴⁷

Ibland handlar det om medvetna lögner eller propaganda medan andra gånger kan källan vara tendensiös på ett omedvetet sätt, exempelvis att ens intryck ändras så att de passar sina egna åsikter. Det finns journalister och tidningar som kan ha förutfattade meningar och trots att de inte ljuger, hittar på eller förvränger kan de få fram fakta som är vinklat på ett sätt som passar deras syften. Är de skickliga kan läsaren bli lurad.⁴⁸ Ett kritiskt förhållningssätt innebär att det finns en medvetenhet om informationen visar på ett urval. Men bara för att den är tendensiös behöver den inte avfärdas, den kan ändå visa på intressanta punkter. Så länge man bara har en medvetenhet och inte tar allting för en absolut sanning.

4.4 Internet som källa

Det är ingen nyhet att människor kommer i kontakt och använder information från internet. I stort sett alla svenska skolor har tillgång till internet och det används allt flitigare som ett redskap och verktyg i jakten på snabb information, enligt skolverket.⁴⁹ Sökandet efter information går tämligen snabbt och enkelt. Björkman och Ohlsson menar i boken *Research på internet* att det stora utbudet av olika källor på internet gör det svårt att avgöra informationens tillförlitlighet. Vidare hävdar Björkman att vem som helst i praktiken kan lägga ut vilken hemsida som helst utan tillstånd och det finns ingen ansvarig som tar bort inaktuella webbsidor. I rent juridisk bemärkelse finns det ingen som äger internet och därmed strukturerar det.⁵⁰

---

⁴⁷ Thurén, T, (2005) s. 67

⁴⁸ Karlander, L, (2007) s. 219

⁴⁹ Närmare nio av tio skolor har tillgång till Internet enligt en undersökning som skolverket utfört. Trenden visar på en ökning både på grundskolan samt även gymnasiet. Skolverket, (2000) *Klassrum Direkt nr1*.

⁵⁰ Björkman, E, (2000) s. 8

Björkman framhåller att information som sprids via nätet inte följer några nationella lagar och att vad som sprids är svårt att kontrollera. Vissa betraktare menar till och med att det råder anarki eftersom oäkta uppsatser blandas med vetenskapliga artiklar samt desinformation med vedertagen information, menar Björkman.⁵¹ Även lärarförbundet uppmärksammar att det finns problem med internetkällor inte minst när det gäller pornografiska och rasistiska sidor. Därför menar lärarförbundet att ansvaret hos läraren är stort, och som pedagog behövs det därför fokuseras på att lära sig själv och eleverna att välja information med omsorg och att kunna välja källa utifrån ett källkritiskt tänkande.⁵²

När man söker på internet är det viktigt att hela tiden vara medveten om att vem som helst kan lägga ut information som dessutom kan se vetenskapligt ut, hävdar Björkman. Han påpekar vidare att det till och med finns personer som med avsikt lägger ut felaktig information med syfte att vilseleda en läsare. Men genom att bedöma och granska trovärdigheten och kvalitén kan man minska riskerna med att bli lurad, enligt Björkman. Det menas att det är vanligt att den som söker på internet slarvar med just detta, kanske eftersom det tar tid och kan verka komplicerat. Även om en källkritisk granskning inte är tillräcklig vidhåller Björkman att den i varje fall är nödvändig.⁵³

---

⁵¹ Björkman, E, (2000) s. 20-21

⁵² Lärarförbundet, (1997)

⁵³ Björkman, E, (2000) s. 21-22

5. Empirisk del

För att få en inblick i hur lärare gör för att förmedla ett kritiskt tänkande till sina elever och vilken källa lärare anser att elever väljer, har tre gymnasielärare och två högstadielärare intervjuats. För att ge ett elevperspektiv på undersökningen har fem gymnasieelever intervjuats.

Nedan följer informanternas tankar som gavs vid respektive intervju. För att skydda respondenternas identitet har dessa kategoriserats enligt gymnasielärare, högstadielärare samt elever. För att underlätta läsningen har jag delat upp intervjudelarna i teman samt börjat med lärarintervjuerna för att sedan följa upp med elevintervjuerna. På så vis kan läsaren först följa vad lärarna sade för att därefter i ordningsföljd läsa vad eleverna uttryckte. Efter avslutad intervjudel följer en resultatdel. Det blir alltså en del för lärarna och en del för eleverna.

5.1 Intervjuer med gymnasielärare

Nedan presenteras de svar som lärarinformanterna gav. Intervjuerna genomfördes i november och december 2007 (se källförteckning s. 44).

5.1.1 Förmedlandet av ett kritiskt tänkande

Gymnasielärare 1 berättar att när ett kritiskt tänkande skall förmedlas brukar ofta övningarna bestå utav källkritiska elevuppgifter. Dessa finns i redan färdigkonstruerat material som läraren hämtar från olika håll, exempelvis lärarhandledningsmaterial eller från kollegor. Gymnasielärare 1 ger följande exempel på hur det kan se ut. Läraren presenterar ett antal olika källor som ger sin version av samma händelse. Det berättas att eleverna får jämföra och resonera kring sina ställningstaganden och ge exempel på vad som verkar vara rimligt. Gymnasielärare 1 framhåller att en uppskattad övning som eleverna gillar är när de får agera som ”detektiver” bland olika källor i vad som hände i samband med Karl XII död. Läraren gav en liknelse med en kriminalares sätt att arbeta gentemot vittnesmål. Det är viktigt att övningarna som presenteras är spännande, eftersom elever annars lätt tycker att det är tråkigt att jobba kritiskt, enligt gymnasielärare 1 erfarenhet. Det är viktigt att elever får en ”aha” upplevelse menar läraren, att få dem att inse att allt de ser eller hör inte behöver vara sanning.

Tendensen finns, menar läraren, att skolungdomar alltför lätt litat på det som står i läroböcker eller på det som en lärare säger. Gymnasielärare 1 berättar att han brukar återge fakta som verkar trovärdig, men som egentligen är hopdiktad för övningens skull. Sedan ställer han frågan hur de vet att det som just sagts var sant? Det påpekas att det kan vara ganska provocerande men genom sådana övningar vill läraren poängtera att elever måste lära sig att tänka efter och ibland ifrågasätta.

Vidare säger gymnasielärare 1 att det kontinuerligt arbetas med källkritik, fast att det varierar i vilken utsträckning. Ibland arbetar de med rent källkritiska uppgifter. Eleverna skriver ganska många arbeten eller uppsatser och då menar läraren att han brukar vara noga med att understryka vikten med att de ska redovisa sina källor. Vidare berättas det att syftet med att tänka kritiskt också poängteras för eleverna då de ska hämta information. Det påstås att diskussioner ofta kommer upp i klassrummet om att saker och ting kan vara vinklade. Exempelvis brukar medier belysas, där det då diskuteras vilken roll de har, samt vilken verklighet de förmedlar, säger läraren. Läraren framhåller att det endast är en liten, utvald del av verkligheten som människor får genom TV, radio och tidningar. Läraren påstår att det man ser eller hör är utvalt.

Gymnasielärare 2 berättar att han arbetar enligt principen att undervisningen ska vara praktisk. Det menas att eleverna ska ut och möta muntliga källor. Eleverna får ofta söka information på platser och det arbetas därför mycket med muntliga källor, säger läraren. Det framhålls att informationen eleverna erhåller redovisas och analyseras gemensamt inom klassen. Läroboken används inte så mycket av anledning att det finns mycket annat som kan ge bra information än bara läroböcker hävdar gymnasielärare 2. Gymnasielärare 2 berättar att han ofta stannar upp i undervisningen, och reflekterar tillsammans med eleverna. Eleverna ifrågasätts ofta med frågor som; är detta sant och varför verkar det rimligt, säger läraren.

Gymnasielärare 3 berättar att ett kritiskt tänkande och att värdera information inte ska vara en färdighet som endast var förbehållen akademiker utan att det skulle ses som en nödvändig vardagskunskap. Därför brukar läraren med jämna mellanrum ha källkritiska övningar med eleverna, säger gymnasielärare 3. Arbetsformerna varierar, menar gymnasielärare 3. Det diskuteras alltifrån hur massmedia väljer ut vilken information som ska nå ut till oss till hur reklam är konstruerat, slår läraren fast. Vidare framhålls att reklambilder brukar vara ett inslag som analyseras i klassrummet. Även historia från 1900 - talet lämpar sig bra för källkritisk

undervisning, menar läraren. Som exempel nämns Förintelsen. Händelser som har rikt källmaterial är bra därför att man kan ge eleverna många perspektiv, säger läraren. Inom datakurserna, jobbar man ganska mycket med att träna det kritiska tänkandet, enligt läraren. Uppgifter som eleverna får av läraren är bland annat att lära sig söka upp hemsidor och att kunna ta reda på vem som är ansvarig för sidan samt utveckla en medvetenhet om syftet till en hemsidas uppkomst, förklarar läraren.

De tillfällen då högstadielärare 1 framförallt arbetar med ett kritiskt tänkande tillsammans med eleverna är då de ska söka information till egna arbeten eller liknande. Då är det viktigt att få dem att förstå skillnaden mellan bra och dåliga källor säger högstadielärare 1. Särskilt poängteras vikten av att eleverna aktivt ska söka och använda sig av olika källor samt att det inte tolereras att de skriver av en källa. Läraren anser att elever ser läroboken som ofelbar. Därför undervisar han med jämna mellanrum för eleverna att läroboken inte ger alla sanningar och att författare väljer vad och hur information ska presenteras, berättar läraren. Högstadielärare 1 säger att det kan förmedla ett kritiskt tänkande när läroboken diskuteras, eftersom den ses som ofelbar av elever. Det uppges att det sällan används några övningar för att utveckla det kritiska sinnet i andra fall.

Högstadielärare 2 berättar att hon brukar förlägga undervisningen till skolans bibliotek där elever får i uppgift att söka information inom ett visst utvalt område. Läraren säger att syftet med övningarna är att de ska lära sig hitta information i böcker och i uppslagsverk samt att det inte räcker med en källa utan att de ska hitta flera. Högstadielärare 2 säger att syftet med ett kritiskt tänkande ofta framhålls i undervisningen och att det ofta kopplas till vardagskunskaper såsom tidningars nyhetsförmedling. Högstadielärare 2 säger sig ofta påtala för eleverna att de ska lära sig tänka självständigt och inte bara "köpa" det som sägs eller skrivs utan vidare eftertanke. Läraren förklarar att hon vill få elever till att utveckla en medvetenhet om att information eller händelser ofta kan ha flera perspektiv.

5.1.2 Elevers val av källor och i vilken mån de är kritiska

Gymnasielärare 1 anser inte att elever är särskilt kritiska i allmänhet, inte heller att de stannar upp och resonerar om informationen är pålitlig. Läraren säger att elever värdesätter att det ska gå snabbt och enkelt och att första sökträffen på Google används i de flesta fall av elever.

Gymnasielärare 2 menar att elever vill att det ska gå snabbt och enkelt att söka information. Även under denna intervju nämns första sökträffen på Google som elevers förstahandsval av källa. När det är dags för elever att söka information frågar ofta eleverna vilken datasal som är bokad, säger gymnasielärare 2. Eftersom det finns gott om datorer gör tillgängligheten att elever går direkt dit. Läraren tycker att elever är för dåliga på att tänka kritiskt och att information sällan ifrågasätts. Elever tror att all information är objektiv, invänder gymnasielärare 2. ”Det står ju på sidan” säger läraren att elever svarar när de blir ifrågasatta var de hämtat sin information.

Det påstås att internet används som den främsta informationskälla av elever. Både på gott och ont sa gymnasielärare 3. Läraren hävdar att fördelen är att det går snabbt och enkelt och nackdelen är att utbudet är stort. Elever väljer den första sökträffen så länge som det har med ämnet att göra menar läraren. Vidare påstås det att de flesta elever prioriterar tillgänglighet och snabbhet i jakten på information. Flertalet av eleverna inser att det krävs ett visst kritiskt sinne när de stöter på ny information men tidsaspekten gör dock att många kanske inte lägger ned tillräckligt mycket energi på det, uppger läraren.

Vidare berättar gymnasielärare 3 att elever har många ämnen och med det många uppgifter som ska lösas. Därför blir problemet, som läraren ser det, att det kanske inte finns tid till eftertanke hos många elever. Det fokuseras på att lösa uppgiften så snabbt som möjligt, hävdas det. Det leder till en annan diskussion, menar gymnasielärare 3, nämligen att information reproduceras och att eleven inte får några djupare kunskaper själva. Det framhålls att kunskapen blir sekundär eftersom det gäller att snabbt bli färdig med uppgiften. Men, menar läraren, det finns också vissa elever som har en medvetenhet om sitt eget lärande och de tar sig nog mer tid till att värdera källan.

Högstadielärare 1 berättar att det relativt ofta händer att elever söker upp färdiga arbeten eller uppsatser på internet och kopierar dessa utan omsvep. Läraren säger *”de hämtar färdiga arbeten på internetsidor som mvgplus för att det ska gå enkelt och snabbt”*⁵⁴. Han uppger att det ibland händer att elever kopierar en text från Wikipedia och sedan klistrar in den direkt i Word. Det är ett problem säger läraren och menar att internet är den informationskanal som ungdomar använder sig mest av. Det framhålls att elever vänder sig till olika sökmotorer, såsom Google, för att hitta information. Elever är lite lata och använder sig av den första ”sökträffen” som behandlar området, enligt högstadielärare 1. Ett fåtal elever tänker kritiskt och stannar upp och funderar över informationen, det är elever som är intresserade av ämnet och för sitt eget lärande, framhåller högstadielärare 1. Men majoriteten av skolungdomarna har inget brinnande intresse för de olika skolämnena utan de gör övningar och uppgifter som läraren ger, menas det. Därför lägger elever inte ner någon vikt vid sin kunskapsinhämtning, tror högstadielärare 1. Det handlar om olika faktorer som avgör elevers förhållningssätt, och graden av mognad, kunskaper om ämnet och intresset är några av dessa, säger läraren.

Högstadielärare 2 säger att elever förmodligen hämtar och får mycket av sin information från internet framförallt eftersom det går snabbt och att elever ofta har bråttom med att klara av uppgifterna. Läraren tror att elever har svårare att hitta i skriven litteratur, elever tycker ofta att det tar för lång tid att slå upp i böcker och därför använder de hellre internet, påpekar högstadielärare 2. Av den anledningen arbetar läraren med att få elever att leta information på andra håll än internet. Därför brukar biblioteksövningarna vara bra, säger högstadielärare 2.

Vissa elever är nog kritiska när de letar information, framförallt de som är studiebegåvade menar högstadielärare 2. Vidare säger läraren att en annan sak som också kan inverka är i vilken grad föräldrar lär sina barn att värdera källor och information. Det kan säkert spela en roll tror läraren. Men tidspress och viljan att bli klar med lärarens övning snabbt och enkelt bidrar säkert till att många barn och ungdomar inte tänker så mycket på om källan är bra eller inte, säger högstadielärare 2. Hon framhåller dessutom att elever är nöjda med att hitta en ”träff” som säger något om ämnet.

---

⁵⁴ Intervju med högstadielärare 1 (av mig namnet känt) 2007-12-03

5.1.3 Resultat och diskussion av lärarintervjuerna

Gemensamt för lärarna var att de på olika sätt ville förmedla ett kritiskt tänkande till eleverna. Gymnasielärare 1 använde sig av färdigkonstruerade övningar som fanns att tillgå. Läraren sade att det var viktigt att övningarna gjordes spännande och en övning som visat sig vara uppskattad bland eleverna var att jämföra olika källor som säger något om Karl XII död. Detta är även något som Christer Karlegård lyfter fram, nämligen att det är nödvändigt att göra det spännande för eleverna och just exemplet med Karl XII kan vara en bra övning.⁵⁵ Christer Karlegård gjorde själv en del fältförsök där han drog slutsatsen att övningarna måste vara klara och konkreta samt att det är av vikt att läraren talar om syftet med övningarna och framhåller detta.⁵⁶

Huruvida gymnasielärare 1 motiverade övningarna för eleverna framgick inte ur intervjun. Tre av lärarna berättade att de med jämna mellanrum kopplar ihop undervisningen med vardagskunskaper. Det framgick att reklam och massmediers roll diskuterades tillsammans med eleverna. Sören Halldén säger att ett kritiskt förhållningssätt också handlar om vardagskunskaper, trots att kanske inte många förknippar kritiskt tänkande med just detta.⁵⁷ Halldén menar att det är viktigt att man som människa tillämpar detta i vardagen, då man annars kan missledas. Därför är det intressant att se att tre lärare framhöll detta i frågan om förmedlandet av ett kritiskt förhållningssätt.

Gymnasielärare 1 och gymnasielärare 3 diskuterade detta med sina elever. Gymnasielärare 1 poängterade för eleverna att informationen som förmedlas via medier är ett urval. Gymnasielärare 3 analyserade reklam gemensamt med sina elever för att få dem att bli medvetna om att syfte och utformning på information kan påverka konsumenter. Högstadielärare 2 arbetade också mot ett vardagskunnande och ville förmedla tanken om att man som människa ska se saker ur olika perspektiv samt att det är viktigt att värdera informationen och inte acceptera påståenden utan eftertanke. Eftersom kritiskt tänkande och ett kritiskt förhållningssätt är vida och omfattande begrepp är det svårt att finna enkla svar på hur lärare ska förmedla dessa färdigheter till elever. Vidare har det visat sig att vissa lärare använder sig av källkritiska övningar som metod, för att lära elever att se på källor från ett

---

⁵⁵ Karlegård, C (1991) s.26

⁵⁶ Karlegård, C (1982) s.110-116

⁵⁷ Halldén, S (1981) s. 5

källkritiskt perspektiv. Högstadielärare 2 förmedlar sin tanke till eleverna om att ett kritiskt tänkande kan innebära att de ska värdera information och se på saker och ting ur olika perspektiv. Därför kan antagandet göras att kritiskt tänkande är ett omfattande begrepp som varje betraktare har sin egen syn på.

När det gäller frågan var lärare tror att elever väljer att hämta och söka information, gav samtliga lärare ett entydigt svar, nämligen att internet sade sig utgöra elevers förstahandsval av källa. Tre av lärarna nämnde Google som informationsförmedlare och högstadielärare 1 nämnde att det ibland händer att elever kopierar färdiga texter från exempelvis Wikipedia. Detta såg högstadielärare 1 som ett återkommande problem. Av den undersökning som KK – Stiftelsen låtit göra svarade 52 % av lärarna, (av totalt 4800 lärare), att eleverna missbrukade internet och 43 % av lärarna ansåg att det var en risk med osanna eller felaktiga uppgifter.⁵⁸ Det framgick inte ur denna procentsats vad som avsågs i svaret missbruk, men en rimlig tolkning kan vara att plagiat är en av många företeelser som avses.

Anders Eklöf säger att elever har lärt sig hur de ska gå tillväga för att lösa olika uppgifter samt att omformulera informationen till sitt eget språk, till följd av att den egna kunskapen blir lidande.⁵⁹ Detta framgick även från gymnasielärare 3 som menar att elever kan vara stressade av tidaspekten och att det är många uppgifter som ska klaras av, därför fokuserar elever mer på att bli snabbt färdiga. Själva lärandet och deras kunskap blir därför sekundärt sa gymnasielärare 3. Antagandet om att elever reproducerar information är viktigt att uppmärksamma för en lärare eftersom begreppet kritiskt tänkande bland annat avser att elever ska sätta in information i en kontext som är relevant för dem, för att på så vis förhindra att information bara blir primärt återgivet, vilket Paul Richard och Linda Elder betonar.⁶⁰

Vidare framgick det från gymnasielärare 2 att elever ofta litar på det som skrivs på en hemsida eller det som läroboken förmedlar utan vidare kritisk eftertanke. Detta uppmärksammar även Sören Halldén som säger att elever oreflekterat tar till sig det som skolan och läraren presenterar, och där ”läroboksvärlden” ses som fullständig.⁶¹ Detta resonemang taget i beaktning, innebär rimligtvis att en duktig lärare visar på olika alternativ

---

⁵⁸ http://www.kks.se/upload/publikationsfiler/it_i_utbildning/anvandning_och_attityder_till_it_1_2001_publ.pdf (2007-11-27)

⁵⁹ <http://www.kollegiet.com/templates/StandardPage.aspx?id=796> (2007-12-01)

⁶⁰ Richard och Elder (2005) s 10

⁶¹ Halldén S (1981) s. 12

till läroboken och själv förhåller sig kritisk till övningar och material. Lärarförbundet framhåller att i yrkesutövningen innebär det att läraren har ansvar för att ge eleverna kunskap och främja deras personliga utveckling som därmed kan skapa goda förutsättningar.⁶² Tillsammans kan då kanske en medvetenhet kring bruket av källor växa fram, både hos lärare och elever.

Samtliga lärare i denna studie gav svaret att elever använde internet som primärkälla. Trots att det inte behöver vara en representativ syn i allmänhet är det värt att notera att internet spelar roll i dagens samhälle och därmed skolverksamhet. Därför kan det vara intressant att här dra en parallell till den undersökning som KK-Stiftelsen låtit utföra där följande framgick. Nästan tre av fyra elever svarade att den egna medvetenheten kring källkritik hade ökat med internetanvändandet. Färre än var tionde elev svarade att internetanvändandet hämmar det kritiska tänkandet.⁶³

Anders Eklöf säger att de flesta elever är medvetna om att det är viktigt med ett kritiskt tänkande men att en fokusering på själva ämnet gör att elever kanske glömmer bort eller negligerar vikten av källkritik.⁶⁴ Tre av lärarna framhöll att elever kanske inser att det krävs ett kritiskt värderande och samma lärare menar också att de elever som stannar upp och tänker till oftast är elever som är studiemotiverade och som är måna om sitt eget lärande.

Om det nu förhåller sig så att bara de studiemotiverade eleverna är de som tänker kritiskt är det intressant att fråga sig vad det beror på. Kanske är det så att de får mer uppmärksamhet från lärarna, kanske utvecklas och stimuleras deras tänkande mer hemifrån eller beror det på att de är betygsinriktade? För att förtydliga det sistnämnda, menar jag att elever som söker nå upp till högre betyg oftare frågar läraren vad som förväntas av dem och då möjligtvis pekar läraren bland annat på det kritiska tänkandet. I kommande kapitel följer nu elevernas svar och därmed kan vi se på frågorna ur ett elevperspektiv

---

⁶² Lärarförbundet, (2002), s. 129

⁶³ http://www.kks.se/upload/publikationsfiler/it_i_utbildning/anvandning_och_attityder_till_it_1_2001_publ.pdf (2007-11-27)

⁶⁴ <http://www.kollegiet.com/templates/StandardPage.aspx?id=796> (2007-12-01)

5.2 Intervjuer med elever

Nedan presenteras de svar som elevinformanterna gav. Intervjuerna genomfördes i december månad 2007 (se källförteckning s. 44).

5.2.1 Förmedlandet av ett kritiskt tänkande

Elev 1 berättar att det var framförallt en gymnasielärare som ofta poängterade att det var viktigt att tänka kritiskt och att källor bör värderas. Av de lärare som elev 1 stött på under sin gymnasietid är det, enligt hennes minne, endast den här läraren som framhöll vikten av att förhålla sig kritisk i ett samhälle med lättillgänglig information. Gymnasieläraren som elev 1 framhåller visade på praktiska exempel såsom undersökandet av olika källor och mediers påverkan. Utöver denna lärarens undervisning tycker elev 1 inte att det talades särskilt mycket om varken kritiskt tänkande eller värderandet av information.

På frågan kring huruvida lärare förmedlar tankar om ett kritiskt förhållningssätt, svarar elev 2 att det var ungefär hälften av lärarna som vid jämna mellanrum uppmärksammade eleverna på detta. Det avsattes inte så mycket tid från undervisningen till detta, enligt elev 2. Det framhålls att då lärarna tog upp begreppet handlade det om att det var viktigt att man inte skulle tro på allt man läste eller hörde. Elev 2 berättar att vissa lärare poängterade att olika källor skulle dubbelkollas för att se om de gav samma information. Eleven påstår att undervisningen sträckte sig till mindre övningar som gick ut på att jämföra olika källor om samma händelse. Elev 2 menar att det inte var alla lärare som tog upp och förklarade syftet med kritiskt tänkande och att det inte gavs stort utrymme hos de lärare som gjorde det.

Det var framförallt under historietimmarna som lärare pratade om kritiskt tänkande svarar elev 3 och undervisningen handlade ibland om källkritiska övningar. Elev 3 berättar att det exempelvis kunde vara att titta på propagandabilder och diskutera dessa. Vidare säger eleven att de ibland jämförde vad olika böcker sade om en och samma händelse, där syftet var att upptäcka likheter och skillnader. Det diskuterades i klassen, säger elev 3, angående varför vissa författare väljer att framställa informationen på ett visst sätt. Men det menas att kritiskt tänkande inte var något återkommande som alla lärarna talade om. Enligt elev 3 berördes det bara under historietimmarna.

Elev 4 svarar att kritiskt tänkande var något som lärarna ofta ville förmedla och det gjordes i samband med eget arbete. Eleven berättar vidare att den lärare som gav i uppgift att något skulle redovisas skriftligt i en uppsats poängterade hur viktigt det var att använda sig av olika källor och att redovisa var man hämtat sin information ifrån. Enligt respondenten poängterade lärarna att det var viktigt att använda sina egna ord och sitt eget språk. Det gällde att ta till sig informationen och att omformulera det i sitt arbete säger elev 4. Ofta sa lärarna att det gällde att tänka kritiskt särskilt om informationen hämtades från internet svarar elev 4.

Elev 5 berättar att det var inom vissa ämnen som lärarna talade om kritiskt tänkande och framförallt inom de samhällsorienterade ämnena och inom datakunskap. Elev 5 tillkännager att inom datakunskap tittade klassen på olika hemsidor och undersökte vilka av dessa som verkade seriösa. Det talades också om att vem som helst kunde lägga ut information på internet. Elev 5 menar att det inom de andra ämnena inte talades om ett kritiskt tänkande eller att värdera information. Det påtalas att lärarna undervisade om det som ingick i deras ämne. Dessutom var det alltid ett högt tempo för att hinna gå igenom så mycket som möjligt under lektionstid berättar elev 5. De lärare som tog upp kritiskt tänkande var datakunskapslärare och samhällskunskapslärare säger eleven. I samhällskunskapen diskuterades ibland mediers roll och reklams påverkan. Många men inte alla lärare förmedlade tankar om kritiskt sinne enligt elev 5.

5.2.2 Elevers val av källor och i vilken mån de är kritiska

Elev 1 menar att nationalencyklopedin är den informationskälla som hon använder sig mest av, därför att den anses som tillförlitlig samt att det är en källa som lärarna rekommenderar. Den finns som uppslagsverk i litterär form och även på internet vilket gör den lättillgänglig och enkel att använda enligt elev 1. I andra hand, säger elev 1, brukar vederbörande använda sig av sökmotorn Google för att se vilka sökträffar som finns. Elev 1 säger sig vara extra observant när information hämtas från internetsidor, till exempel från Wikipedia. Elev 1 berättar att hon brukar jämföra med andra liknande sidor för att se om informationen stämmer överrens. Vidare säger elev 1 att om det känns tveklaktigt eller orimligt granskas källan extra noga. Elev 1 säger sig vara kritisk och observant vid information och påståenden. Källor måste vara sakliga, uppdaterade och kunna ge vidare referenser, hävdar hon. Respondenten berättar att läroboken ibland används som källa men inte särskilt ofta. Elev 1 anser att läroboken känns tillförlitlig som källa.

Internet används nästintill alltid eftersom det är smidigt och går snabbt säger elev 2, som också tillägger att det inte utesluter andra källor. Det berättas att böcker används som komplement till information som söks och hittas på internet. Filmer och dokumentärer från TV är källor som elev 2 använder sig av ofta. Även det som läraren tar upp på lektionerna tas till fasta på, berättar elev 2. Eftersom läraren är utbildad och kunnig inom sitt ämne, anser därför elev 2 att lärare är en säker informationskälla. Elev 2 är ibland kritisk till information som kommer från internet eller andra medier. Detta beror på hur informationen ska användas, menar elev 2. Mer kritisk säger sig elev 2 vara om informationen ska redovisas i en uppsats då lärarna kräver källhänvisningar eller då det handlar om ett specifikt intresse hos elev 2. Annars tänker inte elev 2 så mycket på att värdera information eller källor. Elev 2 menar att det skulle ta för lång tid att dubbelkolla all information och framhåller att så länge det verkar rimligt och inte väcker misstankar accepteras källorna.

Elev 3 menar att hon ofta använder sig av internet eftersom det finns många datorer på skolan samt även bredbandsuppkoppling i hemmet. Fördelen som elev 3 uttrycker det, är att internet går snabbt och att information om vad som helst går att söka. Internet är mycket smidigare än att gå ned till biblioteket och börja leta bland böckerna, säger elev 3. Hon slår fast att fördelen med internet är att det finns både hemsidor, uppslagsverk och tidningar som man kan söka på. Ska informationen användas i skolarbete gäller det bara att hänvisa var informationen kommer ifrån menar elev 3. Elev 3 säger sig vara medveten om att man bör vara uppmärksam på att information från olika källor kan vara felaktiga. Elev 3 säger sig sällan ta sig tiden att kontrollerar med andra källor. De flesta använder sig av internet och elev 3 uttrycker att det inte är så vanligt att man tänker kritiskt när man letar information.⁶⁵

Elev 4 berättar att han använder sig av böcker och tidningar som försthandsval av källor och att lärare tillfrågas om tips på litteratur och tidningar som är relevanta för ämnet. Bibliotekarie brukar också kunna hjälpa till att finna bra litteratur, säger elev 4. Det är sällan som internet används som informationskanal utan de gånger internet brukas är det för nöje, exempelvis spel eller chatt, säger elev 4. När det gäller internet är elev 4 skeptisk till information därifrån eftersom det finns så stort utbud av information. Det betonas att det är svårt att kontrollera att

---

⁶⁵ Med "man" avser elev 3 i detta fall sina kompisar och klasskamrater. Detta är elev 3: s syn på sina klasskamrater val av källor och hanterandet av dessa. Det är inte säkert att det förhåller sig såsom enligt elev 3 uttrycker.

information är tillförlitlig. Elev 4 säger sig hellre använda litteratur eftersom det är lättare att kontrollera vem som har skrivit texten. Vidare säger elev 4 att det känns mer tillförlitligt om ett ansvarigt förlag finns som kontrollerar att inte felaktig information publiceras.

Internet används mest, säger elev 5, som använder sig av sökmotorn Google för att finna information. Nationalencyklopedin på internet är en återkommande källa som elev 5 säger sig använda eftersom den känns säker och rekommenderas av lärare. Från olika hemsidor hämtas information men även tips på andra relaterade källor kan finnas och sökas via internet påpekar elev 5. Av den anledning börjar alltid elev 5 med att kolla vad som står att finna på internet, berättar han. Vidare understryks det att beroende på hur bra information som hittas används den i förstahand och för att bredda källorna mera används också annan litteratur. Elev 5 menar att lärare vill se att det finns hänvisningar till fler källor än bara internet. Elev 5 säger att det är allmänt känt att man som internetanvändare ska vara kritisk eftersom vem som helst kan lägga ut information och av den anledningen säger sig samma elev vara observant. Både lärare och föräldrar brukar säga att källorna på internet ska kontrolleras. Elev 5 berättar att påverkan från andra har gjort så att han funderar mer kritiskt när han letar information på internet. Elev 5 anser sig inte vara så kritiskt i största allmänhet till andra medier såsom tidningar eller tv. Kritiskt tänkande gäller främst internet framhöll elev 5.

5.2.3 Resultat och diskussion från elevintervjuer

Utifrån de här elevintervjuerna ges en viss inblick i hur elever anser att ett kritiskt tänkande lärs ut i skolverksamheten. En elev svarade att det endast var en lärare som förklarade vikten av ett kritiskt tänkande. En annan elev ansåg att de flesta lärare vid särskilda tillfällen förklarade vikten av ett kritiskt tänkande. Detta gjordes i synnerhet i samband med uppsatsarbete. Två av elevinformanterna svarade att det var främst vissa ämneslärare som undervisade om värderandet av källor och syftet med att tänka kritiskt. Detta är något Anders Eklöf har uppmärksammat, nämligen att lära elever tänka kritiskt inte bör vara något enskilt inom vissa ämnen. Istället, menar Anders Eklöf, att det bör vara en naturlig och kontinuerligt inslag i all undervisning.⁶⁶

---

⁶⁶ <http://www.kollegiet.com/templates/StandardPage.aspx?id=796> (2007-12-01)

Resultatet från elevintervjuerna visar att det skiljer sig i hur mycket tid av undervisningen som handlar om kritiskt tänkande. Resultatet visar också på skillnader som gäller i vilka ämnen det tas upp. Det är intressant att uppmärksamma eftersom läraren är de som ska följa läroplanen och lärandet börjar hos läraren. Paul Richard och Linda Elder menar att först måste läraren ha kunskap och insikt i vad som menas med kritiskt tänkande och hur det ska förmedlas, innan läraren på ett effektivt sätt kan förmedla detta till elever.⁶⁷

Utifrån elevernas svar visade det på att inte alla lärare förmedlade kritiskt tänkande. Det kan bero på många anledningar och kanske i något fall beror det på att lärare själva är osäkra på vad som menas med kritiskt tänkande. Eftersom begreppet kritiskt tänkande är stort och berör många saker, beror det mycket på läraren hur det förmedlas. Några av eleverna svarade att lärare tog upp det i samband med informationssökning på internet. Kanske beror detta på att källkritik är en del av kritiskt tänkande och som fanns med i dessa lärares förståelse för begreppet. Källkritik på framförallt internet är viktigt enligt Anders Eklöf som säger detta med bakgrund att informationssökning på just internet blir allt vanligare.⁶⁸ Med tanke på informationsutbudet som finns, är det rimligt att anta att många lärare likställer källkritik med kritiskt tänkande.

I frågan på vilken källa som elever mest använder sig av var det delade åsikter. Tre av informanterna svarade att internet användes mest medan elev 4 svarade att litteratur utgjorde primärkällan och att internet inte användes som informationskanal. Andra medier som svaren visade på var exempelvis TV-dokumentärer och tidningar. De flesta svarade att internet användes vid något tillfälle, vilket kan leda till en tanke om det Anders Eklöf menar med att internet används allt mer och mer.

Alla eleverna talade om en medvetenhet om att man bör vara kritisk mot information som hämtas på internet. Undersökningen som KK-stiftelsen lät göra visade på att tre av fyra elever ansåg att det källkritiska tänkandet hade ökat i takt med internetanvändandet. Samma studie från KK-stiftelsen visade på att majoriteten, 99 %, av eleverna hade tillgång till en dator vilket också kan bidra till att internet används som informationskälla.⁶⁹

---

⁶⁷ Richard och Elder (2005) s 5-6

⁶⁸ <http://www.kollegiet.com/templates/StandardPage.aspx?id=796> (2007-12-01)

⁶⁹ http://www.kks.se/upload/publikationsfiler/it_i_utbildning/anvandning_och_attityder_till_it_1_2001_publ.pdf (2007-11-27)

Elev 3 svarade att tillgängligheten till internet innebar att det gick snabbt och enkelt att finna information. Trots att det fanns en medvetenhet om att man bör vara observant och tänka kritiskt svarade två av informanterna att de inte var särskilt kritiska och elev 3 gav tidsaspekten som en anledning till att det negligerades. Elev 2 svarade att de gånger han tänkte kritiskt berodde det på att informationen skulle redovisas för en lärare eller om informationen gällde ett specifikt intresse. Elev 5 säger att lärare vill se att elever använder sig av olika källor och därför kompletteras källor med varandra.

Det kan antas att elever inriktar sig på det läraren söker, vilket Anders Eklöf säger när han talar om att elever i skolan har lärt sig samla information från olika källor och omvandla denna information till sitt egna språk. Anders Eklöf menar att det kan resultera i att eleverna inte lär sig bestående kunskaper.⁷⁰

Elev 1 sade sig vara uppmärksam och jämförde olika källor mot varandra och funderade kring olika aspekter som rörde informationen. Elev 1 använde sig ibland av läroboken som ansågs vara tillförlitlig och elev 2 hänvisade till lärare som informationskälla. Vidare sa elev 4 att böcker som läraren rekommenderade användes som kunskapskälla. Sören Halldén slog fast att läroboksvärlden ses som fullständig och att elever accepterar det som erbjuds.⁷¹ Vilket också framgick från elev 1, elev 2 samt elev 4.

Elev 5 var kritisk mot internet men inte särskilt kritisk mot andra medier. Sören Halldén säger att ett kritiskt tänkande också handlar om vardagskunskaper och att som konsument inte missledas utav exempelvis reklam.⁷² Enligt läroplanerna ska skolan erbjuda kunskaper om att vara kritisk och av svaret som framgick från elev 5 fanns det endast en misstro mot internet men inte mot andra medier vilket är intressant att notera.

Slutligen för att summera vad som framgått från elevintervjuerna tyder svaren på att olika medier används och internet är en av dem. Källorna kompletteras varandra och används i olika omfattning. En medvetenhet kring att tänka kritiskt finns hos eleverna men i vilken utsträckning och hur de går tillväga skiljer sig åt. Faktorer som lärare, föräldrar och eget intresse påverkar vilken energi som läggs på att tänka kritiskt och värdera källor.

---

⁷⁰ <http://www.kollegiet.com/templates/StandardPage.aspx?id=796> (2007-12-01)

⁷¹ Halldén S (1981) s. 12

⁷² Ibid. s. 5

6. Sammanfattande diskussion

I detta sista kapitel sammanfattas resultaten från lärar- och elevintervjuerna som ingår i uppsatsen. Diskussion och slutsatser kommer att dras från resultaten.

Syftet med studien har varit att undersöka hur lärare förmedlar ett kritiskt tänkande och i vilken utsträckning elever tänker kritiskt. Metoden som använts har varit kvalitativ och med hjälp av semistrukturerade intervjuer har data framkommit. Tre gymnasielärare och två högstadielärare samt fem gymnasieelever utgjorde informanterna.

Samtliga lärarinformanter svarade att de strävade efter att förmedla ett kritiskt tänkande till eleverna. Ur svaren framgick det att sättet att presentera undervisningen skiljde sig åt mellan lärarna. En lärare använde sig av spännande övningar, som eleverna verkade uppskatta. Detta var också en aspekt som Christer Karlegård påpekade nämligen att övningar i källkritik bör vara spännande för att fånga elever.

Andra svar som lärarinformanterna gav var att de ville konkretisera syftet med att tänka kritiskt genom att titta på vardagsexempel, då exempelvis reklam och olika medier. Det är en del i ett kritiskt tänkande menar även Sören Halldén.⁷³ Av elevernas svar att döma visar en tendens på att lärare skiljer sig åt, beroende på hur och vilken utsträckning de talar om ett kritiskt tänkande och värderandet av olika källor. En elev svarade att det endast var en lärare som hade förklarat syftet med att tänka kritiskt. Andra elever svarade att det togs upp under särskilda skolämnen exempelvis samhällskunskap. En intressant tanke är att läroplanen är gemensam för alla lärare i en skolverksamhet och därför bör lärare förmedla dessa kunskaper i alla ämnen och inte bara i enskilda. Anders Eklöf talar om att källkritik bör vara ett naturligt inslag i alla skolämnen och eftersom källkritik ingår i begreppet kritiskt tänkande känns det relevant med denna parallell.⁷⁴

Alla lärare gav samma svar på frågan angående vilka källor de ansåg att elever använder sig av samt i vilken utsträckning de trodde att eleverna då tänker kritiskt. En tillsynes ganska entydig bild framgick från svaren, nämligen att lärarna inte ansåg att elever tänker kritiskt och att första ”sökträffen” på internet utgör primärkällan som elever använder till arbeten eller

---

⁷³ Halldén, S (1981) s. 5

⁷⁴ <http://www.kollegiet.com/templates/StandardPage.aspx?id=796> (2007-12-01)

dylikt. Om detta är den allmänna bilden på de skolor som denna studie har beaktat, kan det i så fall anses vara viktigt att se över förmedlandet av ett kritiskt tänkande och vilka källor som kan erbjudas som alternativ. Bilden som lärarna ger av eleverna kan tyckas negativ och om det förhåller sig så har kanske inte eleverna fått syftet med ett kritiskt tänkande konkretiserat. Lärare måste själva tänka kritiskt innan de kan förmedla detta vidare. Kanske måste begreppet uppmärksammas mera även för lärarna.

Betydelsefullt är att viktiga begrepp som ofta är återkommande och som formuleras i exempelvis läroplaner ska konkretiseras på ett tidigt stadium, det vill säga tidigt under lärarutbildningen och med kontinuerliga inslag. Detta med anledning av att uppmärksamma syfte och definitioner på många återkommande begrepp som ses som självklara i en skolverksamhet. Med risk för upprepning menar jag att om lärare ska kunna undervisa och förmedla kritiskt tänkande måste lärare själva få en medvetenhet om vad kritiskt tänkande innebär. Dessvärre verkar det inte finnas någon klar föreställning om begreppet kritiskt tänkande hos lärare, enligt Paul Richard och Linda Elder.⁷⁵ En slutsats kan därför göras, nämligen att lärare själva måste lära sig vad olika begrepp innebär om de ska kunna få en kvalitét på undervisningen som når upp till läroplanens riktlinjer.

Det finns mycket att vinna på detta eftersom det handlar om själva lärandet och ens personliga kognition. Om lärarna anser att elever bara använder internet som källa behöver lärare presentera andra alternativa källor samt finna metoder på hur dessa källor ska vinna fördelar hos eleverna. Som Sören Halldén säger har inte eleverna så mycket att jämföra med i val av arbetsmetoder och innehåll och ofta accepterar elever det som erbjuds av läraren. Därför kan det tänkas att det är upp till lärare att visa eleverna en variation av källor och förklara syftet med kritiskt tänkande. Förmodligen görs detta av lärare redan, men med tanke på de svar som lärarinformaterna gav behövs det utvecklas ytterligare så att elever kan få chansen att förstå att det är för sin egen skull tänkandet bör tränas.

Vissa av elevsvaren visade på att de inte tänkte kritiskt såvida inte informationen skulle redovisas för en lärare. Dessutom framgick det ur svaren att källor kompletterades med varandra därför att läraren krävde det. Där kan det tänkas att inte syftet med ett kritiskt

---

⁷⁵ Richard och Elder (2005) s. 5-6

tänkande nått fram till eleverna. Kanske fokuserar elever mer på det lärarna är ute efter än att faktiskt sätta sitt personliga lärande i första hand istället.

Lärarnas bild stämde inte riktigt överens med de svaren som eleverna gav i frågan om vilka källor som användes. Två av fem elever använde sig av andra källor än internet och dessa elever gav ett svar som pekade på att de värderar källor. Övriga elever var också medvetna om att man bör vara kritisk, framförallt på internet. Denna medvetenhet hos elevinformanterna i denna studie visade sig också i den betydligt större studie som KK – stiftelsen lät utföra då det framkom att tre av fyra elever ansåg att den egna medvetenheten kring källkritik hade ökat med IT användningen. En slutsats kan dras från denna studie, att internet som källa är vanlig. Det framkom dels från elevsvaren och dels från de gemensamma svaren som lärarna gav. Tillgången till en dator kan vara en anledning till detta, vilket också bekräftas från KK-stiftelsens underökningsresultat där det framgick att 99 % av eleverna hade tillgång till en dator i skolan.

Denna studie börjar närma sig sitt slut och det är dags att summera vad som framkommit. Vi lever i ett mediasamhälle där information kommer från många olika håll. Lärare har ett medborgaransvar, vilket bland annat innebär att utbilda elever och förbereda dem för ett kommande samhälls- och arbetsliv. Läroplanerna ställer upp riktlinjer för vad som ska ingå i en skolverksamhet. Alla som någon gång läst en läroplan finner den välformulerad och med goda strävanden. Dock kan vissa begrepp lämnas tämligen odefinierat och fria för egen tolkning.

Kritiskt tänkande är inget entydigt begrepp utan skiljer sig från person till person. Min egen förståelse innefattade att det handlade om att använda sig av källkritik. Det är en aspekt som termen kan inneha, vilket har framkommit i denna studie. Det var alltså med de ”glasögonen” jag tolkade begreppet när läroplanerna begrundades. Det var först när begreppet började undersökas som andra innebörder upptäcktes. Utifrån lärarinformaternas svar kunde en röd tråd följas, att de definierade begreppet på liknande sätt. Om inte lärare vet vad som ingår i de olika begreppen som läroplanerna förmedlar, blir det också svårt att lära ut dessa. Ett kritiskt tänkande innebär, utöver att värdera källor, att tänka på ett djupare plan, att relatera information och att pröva olika synsätt. Annars finns en risk att elever inte lär på ett djupare plan och därmed riskerar att glömma kunskapen. Skolan ska ge varaktiga kunskaper och ett lärande för livet. Därför hävdar jag att det är av vikt att lärare lyckas förmedla denna

färdighet till elever. Min förhoppning är att denna tämligen blygsamma studie skall bidra till ytterligare tankar och i bästa fall stimulera andra till ytterligare studier inom ämnet.

Ett förslag till en fortsatt undersökning kan vara att undersöka läroplanen. Den säger att lärare skall lära elever att tänka kritiskt. Man skulle kunna göra en undersökning av vad läroplanen menar med detta. Vad är kritiskt tänkande enligt läroplanen? Man kan då gå dels till förarbeten till läroplanen – den utredning som gav läroplanen. Dessutom hade det behövts ett studium på de olika ämnesbeskrivningarna, kursplanerna och betygskriterierna och samla alla uppgifter om kritiskt tänkande, sedan analysera och diskutera resultatet. På så vis hade man kunnat närma sig frågan: Vad är kritiskt tänkande enligt läroplanen?

Källförteckning

Bjurwill Christer, (2001), *A, B, C, D- Vägledning för studenter som skriver akademiska uppsatser*, Lund, Studentlitteratur

Björkman Eva och Ohlsson Richard, (2000), *Research på internet*, Stockholm, Liber

Denscombe Martyn, (2000), *Forskningshandboken – för småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaperna*, Lund, Studentlitteratur.

Enkvist Inger (red), (2004), *Skolan – ett svenskt högriskprojekt*, Hedemora, Gidlunds Förlag

Halldén Sören, (1981), *Nyfikenhetens redskap*, Lund, Studentlitteratur

Hallin Erik – Hans och Hallström Jörgen, (2003), *Mediekunskap och mediekommunikation*, Stockholm, Bonnier Utbildning

Holme, M Idar och Solvang, K Bernt, (1995), *Forskningsmetodik- om kvalitativa och kvantitativa metoder*, Lund, Studentlitteratur

Karlander Lars, (2007), *Tro dom inte!! – vår tids myter och hur du genomskådar dem*, Stockholm, Schibsted Förlagen

Karlegård Christer, (1982), *Då kan man ju inte lita på någonting – om högstadieelever som historieforskare*, Rapport nr 17, (117s) Lunds Universitet

Karlegård Christer, (1991), *Undervisa i svensk historia*, Lund, Studentlitteratur

Läraryrket, (2002), *Lärarens Handbok*, Stockholm

Lärarnas Riksförbund, (1997), *Utblickar – Reflexioner kring skolan och framtiden*, Stockholm, Utbildningsakademin

Maltén Arne, (1994), *Vad är kunskap?*, Malmö, Gleerups

Maltén Arne, (1997), *Pedagogiska frågeställningar*, Lund, Studentlitteratur

Passer W Michael och Smith, E Ronald, (2007), *Psychology- The Science of Mind and Behavior, (tredje upplagan)*, New York, McGraw-Hill Company

Patel Runa och Davidson Bo, (1994), *Forskningsmetodikens grunder – Att planera, genomföra och rapportera en undersökning*, Linköping, Studentlitteratur

Richard Paul och Elder Linda, (2005), *The Thinker's Guide to Critical Thinking Competency Standards*, Foundation For Critical Thinking

Skolverket, (2006), *Läroplan för de frivilliga skolformerna, Lpf 94*, Stockholm, Fritzes

Skolverket, (2000), *Klassrum Direkt nr 1*, Stockholm, Liber

Svenska Kommunförbundet, (1994), *Framtidens skola – en idé om en lustfylld skola*, Stockholm, Stiftelsen Framtidens Skola

Svenska språknämnden, (2003), *Svenska skrivregler*, Stockholm, Liber AB.

Thurén Torsten, (2005), *Källkritik*, Falköping Liber AB

Thurén Torsten, (1986), *Orientering i källkritik*, Stockholm, Esselte Studium

Watson Brenda, (1993), *The Effective Teaching of Religious Education*, Harlow, Pearson Education

Internet

Foundation for Critical Thinking www.criticalthinking.org

KK Stiftelsen <http://www.kks.se/templates/StandardPage.aspx?id=485> (Hämtad 2007-11-30)

KK Stiftelsen

http://www.kks.se/upload/publikationsfiler/it_i_utbildning/anvandning_och_attityder_till_it_1_2001_publ.pdf (Hämtad 2007-11-27)

KK Stiftelsen <http://www.kollegiet.com/templates/StandardPage.aspx?id=796> (Hämtad 2007-12-01)

Intervjuer

Gymnasielärare 1 2007-11-27

Gymnasielärare 2 2007-11-27

Gymnasielärare 3 2007-11-29

Högstadielärare 1 2007-12-03

Högstadielärare 2 2007-12-03

Gymnasieelev 1 2007-12-18

Gymnasieelev 2 2007-12-18

Gymnasieelev 3 2007-12-20

Gymnasieelev 4 2007-12-20

Gymnasieelev 5 2007-12-20

Bilagor

Bilaga 1

Semistrukturerad intervju med lärare

1. Brukar du förmedla ett kritiskt tänkande till dina elever och hur läggs undervisningen upp i så fall?
2. Vilken informationskälla tror du att eleverna använder sig av?
– Vad tror du avgör deras val av källa och vad är din syn på deras kritiska förhållningssätt?
3. Hur stor roll spelar läroplanen när du ska planera undervisning?

Semistrukturerad intervju med gymnasieelev

- 1.** Vilken informationskälla använder du dig mest av i skolan och på fritiden?
– Motivera varför
- 2.** Hur tycker du att lärare lär ut vad ett kritiskt tänkande är? Talas det något om att värdera källor?
- 3.** Hur resonerar du när du stöter på ny information eller nya påståenden? I vilken utsträckning tänker du kritiskt?